

*Куліш Олена Володимирівна,**викладач кафедри психології,**здобувач кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту
Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства важливого значення набуває проблема формування та розвитку особистості студентів вищих навчальних закладів – майбутніх учителів. Ідеться про те, що сьогодні становлення особистості студентів – майбутніх учителів – та розвиток їх особистісного "Я" й їх професійної самосвідомості, формування їх професійної ідентичності є не менш важливими, ніж високий рівень їхніх фахових знань. Дослідження багатьох науковців, у тому числі

О. Кочурової [4] демонструють нам, що на певному етапі професійної підготовки (3 курс) у студентів спостерігається зниження усіх показників професійної ідентичності унаслідок переоцінки цінностей та кризи професійної ідентичності. Цей факт свідчить про необхідність педагогічного супроводу становлення професійної ідентичності майбутніх вчителів під час всього періоду навчання у вищому навчальному закладі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема ідентичності займає значне місце в наукових розробках учених. Зокрема, проблему професійно-педагогічної ідентичності вивчали В. Абдрашитов, Н. Антонова, Н. Балицька, Т. Березіна, З. Єрмакова, Н. Жігінас, Ж. Зайнобіддінов, В. Зликов, Н. Кузьміна, А. Лукіячук, Т. Міщенко, З. Оруджев, М. Павлюк, Ю. Поваренков, В. Сафін, Л. Шнейдер та ін.

Професійна ідентичність, на погляд Л. Шнейдер, є психологічною категорією, сутність якої полягає в усвідомленні своєї приналежності до певної професії, і яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності [8, с. 113].

Професійно-педагогічна ідентичність майбутніх учителів – це усвідомлення своєї приналежності до професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (професійно важливі якості особистості, знання та вміння) та зіставлення своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога – це динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності [2].

Мета написання статті – дослідження розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів при застосуванні тренінгових форм навчання.

Виклад основного матеріалу. К. Левін [1] у своїх дослідженнях доводить, що більшість ефективних змін в установах особистості відбувається у груповому, а не в індивідуальному процесі. Для адекватних особистісних змін людині необхідно бачити себе такою, якою сприймають її оточуючі, члени групи. Тому для стимулювання процесу професійної ідентичності на одному із етапів експериментальної роботи були обрані тренінгові форми.

Термін "тренінг" (з англ. train, training) має низку значень: навчання, виховання, тренування, дресування. Існує багато визначень цього поняття. Однак Ю. Ємельянов розглядає тренінг як сукупність методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [3, с. 10].

Проблеми професійно-психологічних тренінгів переважно розробляються у працях психологів: у Росії – В. Захарова, Н. Хрящевої, Г. Марасанова, О. Сидоренко, С. Макшанова й інших; в Україні – Л. Карамушки, М. Залигіної, С. Занюка, І. Тимошука, Л. Мороз та інших.

К. Тороп здійснювала становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів у формі модифікованого тренінгу професійної ідентичності, розробленого Л. Шнейдер [9]. Суть тренінгу полягала: 1) в актуалізації перспективи професійної діяльності як особистісної цінності; 2) в усвідомленні необхідності творчого, суб'єктного підходу до педагогічної діяльності; 3) у формуванні готовності студентів до професійно-педагогічного саморозвитку.

Упродовж тренінгу у досліджуваних із певними типами професійної ідентичності проявлялися когнітивні, мотиваційні й ціннісно-сміслові аспекти ідентичності, які сприяли оформленню суттєвих особистісних диспозицій, якостей, пов'язаних із позитивною педагогічною професійною ідентичністю. Особи, яким властивий „дифузний” тип професійної ідентичності, виявляли невизначеність у життєвих планах, ставленні до професійної діяльності, демонстрували переважно стратегії самозахисного характеру. Студенти із „академічно-нормативною” ідентичністю проявляли розвинені комунікативні уміння, втім відзначалися стійким нормативно-ригідним підходом до виконання вправ, які пов'язані із реалізацією образу майбутньої професійної діяльності. Лише „професійно-креативні” студенти демонструють творчість, самостійність, сформовану готовність до професійно-педагогічного саморозвитку [7].

М. Попіль також побудувала власну експериментальну програму з розвитку професійної ідентичності студентів – майбутніх учителів – у процесі професійної підготовки, яка організована за принципами соціально-психологічного тренінгу "Розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів". Тренінг, розроблений нею, спрямований на розвиток у студентів рефлексивних здібностей, вміння об'єктивно аналізувати свою поведінку та поведінку колег у професійних ситуаціях, уміння адекватно сприймати себе як майбутнього фахівця. У змісті тренінгу наголошувалося на професійно значущих для особистості фахівця поняттях й вирішенні найбільш характерних у даній професійній діяльності проблемних ситуацій. Під час тренінгу увага зосереджувалась на ускладненні комунікації з іншими людьми (професійна сфера), що може призвести до зниження рівня професійної ідентичності та спричинити появу професійних деструкцій.

М. Попіль у тренінгу використовувала групову дискусію, психотехнічні вправи. У формувальних заходах активно застосовувались форми соціально-психологічного тренінгу Л. Петровської, технології групового тренінгу Н. Хрящевої, психотехніки І. Вачкова [6].

Програма тренінгу О. Кочурової [4] включала комплекс занять, розподілених на три взаємопов'язані блоки. Перший блок спрямовувався на розвиток когнітивного компоненту професійної ідентичності в контексті формування цілісного, змістовно насиченого, адекватного образу "Я", співвіднесення його з образом професії, а також створення умов для самоаналізу, самопізнання, усвідомлення себе в якості майбутнього фахівця. Завданням другого блоку був розвиток емоційно-оцінного компоненту через стабілізацію самоставлення, подолання негативних його аспектів, підвищення впевненості в собі та розвиток позитивного ставлення до себе як майбутнього практичного психолога та своєї майбутньої професії. Увага зосереджувалась на особистісному зростанні учасників через вирішення проблемних ситуацій та розкриття індивідуального досвіду кожного окремого студента. В межах третього блоку тренінгу створювались умови для розвитку поведінкового компоненту, а саме: вироблення учасниками своєї позиції в професійних ситуаціях і відносинах; усвідомлення своїх професійних можливостей та професійного потенціалу; підвищення пізнавальної активності; розуміння свого професійного "Я"; визначення шляхів входження у психологічну професійну спільноту і напрямку подальшого професійного зростання у період навчання.

Перед початком експериментальної роботи було вивчено досвід застосування науковцями тренінгових форм в процесі фахової підготовки вчителів.

В основу побудови програми покладено положення та вправи, запропоновані у працях відповідного спрямування вітчизняних та зарубіжних психологів-дослідників і практиків (В. Большакова, І. Вачкова, В. Захарова, С. Макшанова, Ю. Пахомова, Л. Петровської, В. Петрусинського, Н. Пилат, А. Прутченкова, О. Саннікової, Л. Терлецької, Л. Шнейдер, Н. Хрящевої, К. Фопеля, Т. Яценко та багатьох інших).

Метою тренінгу є розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів та профілактика професійного маргіналізму. Завдання соціально-психологічного тренінгу полягають у формуванні цілісної системи знань про особливості професійної ідентичності, розвитку Я-концепції, психологічної близькості з іншими людьми, мотивації досягнення, розвитку педагогічних та комунікативних здібностей та формування професійно-педагогічної спрямованості.

Експериментальну роботу ми проводимо у 2012-2013 рр. у навчально-науковому інституті природничих наук, навчально-науковому інституті фізики, математики та комп'ютерно-інформаційних систем та психологічному факультеті Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Робота проводиться з періодичністю 1-2 заняття на тиждень протягом двох місяців (всього – 10 занять). Учасники експерименту – студенти 1-2 курсів – були поділені на експериментальну (20 осіб) та контрольну (20 осіб) групи.

На нашу думку, доцільно виділити декілька етапів професійно-психологічного тренінгу професійної ідентичності:

1. Діагностичний (діагностика певних індивідуальних аспектів поведінки, а також когнітивних стереотипів розуміння та інтерпретації свого відношення до професійної діяльності).

2. Інформаційно-пізнавальний (заплановане та ситуаційно необхідне інформування учасників тренінгу у доступній формі на актуалізованому в групі матеріалі щодо специфічних понять з метою їх засвоєння на когнітивному рівні).

3. Корекційний (засвоєння адекватних навичок, умінь та способів роботи над собою, поступова зміна неефективних засвоєних стереотипів поведінки та мислення. Важливим механізмом засвоєння є здатність до рефлексії, а також позитивна мотивація та емоційне піднесення членів групи).

4. Стабілізаційний (закріплення нових способів взаємодії та поведінки).

Змістовою стороною практичної частини тренінгу стали заняття, які спрямовані на удосконалення тих структурних компонентів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового і діяльнісно-практичного) та механізмів розвитку професійної ідентичності (особистісну зрілість та професійно-педагогічну спрямованість), які об'єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу.

Тому до програми тренінгу були включені завдання на корекцію та розвиток самооцінки, розвиток Я-концепції, позитивного ставлення до себе, розвиток емпатії, довіри, розвиток професійної мотивації, пріоритетних цінностей, вольової саморегуляції, розвитку рефлексії, самовладання, розвитку педагогічних та комунікативних здібностей.

Слід зазначити, що певні блоки вправ одночасно забезпечували вплив як на виділені професійно значущі структурні компоненти професійної ідентичності («Лекція» В. Большаков, «Слухати – чути» С. Смагіна, «Точка зору» В. Бабайцева), так і на її механізми – особистісну зрілість та професійно-педагогічну спрямованість майбутніх учителів («Професійний почерк» К. Фопель, «Події життя» А. Кроник, «Професійний портрет» Л. Шнейдер).

По закінченні програми тренінгу студенти склали самозвіти, в яких відзначили зміни у власній поведінці, у ставленні до навчання, до майбутньої професії та життя, які можливо розглядати як зміни та розвиток статусів їх професійної ідентичності.

По завершенню формувальних заходів проводились повторні тестувальні зрізи, які мали відобразити ефективність залучених заходів. У процесі експериментальної роботи були одержані результати у формі зіставлення показників рівня інтегрального самоставлення, рівня рефлексивності, готовності до професійно-педагогічного саморозвитку та типу професійної ідентичності. Також ми використовували поточну щоденну діагностику Л. Шнейдер «Підсумок дня» [9, с.16]. На початкових етапах роботи по першому пункту із 20 студентів, у 16 були показники за шкалою 4 і 5. На п'ятий день роботи групи, середній показник становив 8. Внутрішня напруга до п'ятого дня тренінгової роботи знизилась з 6,7 до 4,3 в середньому. На питання «Що заважало?», на початку роботи студенти виділили більш зовнішні фактори: холодно, бажання перекусити та інші. Протягом занять відбулися зміни у внутрішні (власні переживання): хвилювання, тривога, думки. Це може свідчити про ефективну роботу студента над собою.

Висновки. Ефективним засобом розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів є професійно-психологічний тренінг, який дозволяє удосконалити ті структурні компоненти та механізми розвитку професійної ідентичності, які об'єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу та є професійно-значущими для особистості майбутніх учителів. Вважаємо, що тренінг розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів повинен проводитись за напрямками з розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів, які мають бути спрямовані на формування цілісної системи знань про особливості професійної ідентичності, розвитку Я-концепції, психологічної близькості з іншими людьми, мотивації досягнення, розвитку педагогічних та комунікативних здібностей та формування професійно-педагогічної спрямованості.

Резюме. Стаття присвячена вивченню динаміки розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів. Представлено теоретичне обґрунтування побудови формувального експерименту з розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та первинні результати впровадження програми тренінгу в навчально-виховний процес. **Ключові слова:** професійна ідентичність, професійно-педагогічна ідентичність майбутніх учителів, розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів, професійно-психологічний тренінг професійної ідентичності.

Резюме. Статья посвящена изучению динамики развития профессиональной идентичности будущих учителей. Представлено теоретическое обоснование построения формирующего эксперимента из развития профессиональной идентичности будущих учителей и первичные результаты внедрения программы тренинга в учебно-воспитательный процесс. **Ключевые слова:** профессиональная идентичность, профессионально педагогическая идентичность будущих учителей, развитие профессиональной идентичности будущих учителей, профессионально психологический тренинг профессиональной идентичности.

Summary. The article is devoted to the study of dynamics of development of professional identity of future teachers. The theoretical ground of construction of forming experiment from development of professional identity of future teachers and primary results of introduction of the training program is presented in educational-educate process. **Keywords:** professional identity, professionally pedagogical identity of future teachers, development of professional identity of future teachers, professionally psychological training professional identity.

Література

1. Балицкая Н.Н. Формирование самоидентичности у будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки / Н.Н. Балицкая // ПостМетодика. Роль антропологического фактора в освітніх технологіях ХХІ століття. – 2002. – № 7 – 8 (45 – 46). – С. 241 – 244.
2. Березина Т.С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т.С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24 – 27.
3. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Л.: Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
4. Кочкурова О. В. Професійна ідентичність майбутніх вчителів (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] // www.rusnauka.com/3_ANR.../8_78770.doc.htm
5. Лукіянчук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіянчук // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології / [За ред. С.Д. Максименка]. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 370 – 380.
6. Попіль М. І. Психологічні умови становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер / М.І. Попіль, І.М. Галян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: [зб. наук. праць / голов. ред. В.Л. Ортинський]. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 130 – 141.
7. Тороп К. С. Професійна ідентичність майбутніх вчителів: психологічні особливості, структура, специфіка формування на етапі навчання у ВНЗ / К.С. Тороп // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології Г.С. Костюка АПН України. / За ред. С.Д. Максименка. – К.: „Логос”, 2007. – Том. 7, Вип. 13. – С. 162–169.
8. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2004. – 600 с.
9. Шнейдер Л. Б. Тренинг профессиональной идентичности / Л. Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 208 с.